

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Оксана Добровольська
Київ

У статті проаналізовано поняття «естетичне виховання», «самовиховання», «самовдосконалення» майбутніх педагогів, опираючись на освітні документи та наукові публікації як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Розглянуто взаємозв'язок понять «самовиховання» та «самовдосконалення». Визначено основні етапи виникнення й розвитку естетичного самовиховання. Досліджено філософсько-естетичні аспекти проблеми естетичного виховання, обґрунтований психолого-педагогічний аналіз самовиховання майбутнього вчителя.

Ключові слова: естетичне виховання, самовиховання, самовдосконалення, культура, естетика, особистість, творча діяльність.

Естетичне виховання та самовиховання належить до найбільш актуальних питань гуманітарної підготовки майбутніх педагогів. І це – зрозуміло. Вчитель, як ніхто інший має відчувати красу й мати відповідні компетенції для того, щоби передати це відчуття дітям. Саме тому в системі виховної діяльності педагогічного університету естетичному вихованню майбутніх педагогів приділяється значна увага. Важливу роль при цьому виконують курси «Культурології» та «Естетики», а також різноманітні мистецькі акції, що проводяться у позанавчальний час. Провідні педагогічні університети мають своєрідну інфраструктуру естетичного виховання. Її результатом є естетична культура, яка багато в чому визначає духовний вигляд майбутнього педагога. Разом з тим, якими б розгорнутими і потужними не були можливості і підходи до організації процесу формування естетичної культури особистості, вони будуть малоефективними, якщо особистість сама не займеться художнім самовихованням. Самовиховання опосередковує будь-які зовнішні впливи. Не є виключенням і процес формування естетичної культури. Людина має відчутти красу самостійно. Своє відчуття краси і творчої дії по її відтворенню вона також має сформувати самостійно. Естетичне самовиховання ми розглядаємо тому як найбільш потужний і ефективний засіб формування естетичної культури майбутніх педагогів. Зупинимось на аналізі цього процесу більш детально.

Актуальність дослідження естетичного самовиховання майбутніх педагогів обумовлена швидкими соціальними перетвореннями, які відбуваються останнім часом в українському суспільстві, оскільки ці перетворення загострили проблему формування творчої, активної, висококультурної особистості, здатної свідомо та самостійно визначати власний життєвий шлях, нести відповідальність за результати своїх дій. У сучасних молодих людей, навпаки, спостерігається загальне падіння культурного рівня, критичне сприйняття історичного та культурного минулого, неадекватне ставлення до своєї країни тощо. Тому завдання сучасного вчителя – допомагати учням адаптуватись у нових обставинах, що постійно змінюються, виховувати молодь, яка здатна мислити, приймати на себе відповідальність, прагне до надбань національної культури та створює для себе справжні цінності. А це, у свою чергу, вимагає від педагогічних ВНЗ обрати одним з напрямів роботи морально-естетичну підготовку майбутніх вчителів [2, 9] та розглядати необхідність самовиховання загальної філософії соціокультурних орієнтацій майбутніх педагогів як першу і головну умову орієнтації на естетичні цінності.

Взагалі у процесі становлення особистості з найдавніших часів особливе значення мало естетичне виховання. За допомогою естетичного виховання в особистості формується здатність відчувати, сприймати, розуміти, усвідомлювати і творити прекрасне – це ті специфічні прояви духовного життя людини, що свідчать про її внутрішнє багатство.

Філософсько-естетичні аспекти проблеми естетичного виховання розглядаються в наукових працях Ю. Борева, І. Гончарова, М. Киященка, В. Ядова. Видатні вчені, естетики і педагоги О. Буров, В. Вансаалов, Л. Волович, І. Долецька, М. Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиков, Є. Квятковський, М. Лайзеров, А. Макаренко, О. Семашко, В. Сухомлинський, В. Шестакова, зробили значний внесок у розробку теорії естетичного виховання. Насамперед вони визначили основні поняття, на які потрібно спиратися при

побудові системи естетичного виховання [14, 545]. Наприкінці ХХ ст. В. Лозовий вперше обґрунтував діяльнісно-забезпечуючу природу самовиховання особистості, розглядаючи його як універсальну забезпечуючу діяльність, що робить можливим здійснюватися всім типам, видам, формам індивідуальної людської діяльності. Сутнісними рисами самовиховання є його планомірність, очікування і бажаність його результатів. Цей процес «пов'язаний з реальною, практичною діяльністю – духовною, практично-духовною, соціальною чи предметною» [11, 127].

Поняття самовиховання зазвичай розглядається в контексті самовдосконалення, але треба зазначити, що ці поняття не є тотожними, оскільки самовиховання входить до складу процесу самовдосконалення. Самовдосконалення – це постійний, безперервний розвиток особистості. Й відбувається він як природним шляхом – індивід навчається, змінюється, розумнішає упродовж життя, отримуючи досвід із ситуацій, які з ним трапляються, так і шляхом власної активності самої людини – вона читає книжки, бажаючи отримувати знання, черпає мудрість зі спілкування з іншими людьми, постійно прагне до самовдосконалення й відточення людських якостей та навичок, естетичних і релігійних поглядів [10, 53]. У працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників аналіз проблеми самовдосконалення має певну специфіку.

Можна виокремити два напрямки в розгляді питань, пов'язаних із феноменом самовдосконалення: 1) загальнофілософський, представлений роботами М. Фосса, У. Годвіна, В. Лозового, О. Єрахторіної, С. Підопригори та інших авторів; 2) психолого-педагогічний (Е. Еріксон, Д. Левінсон, Дж. Кляйн, Ю. Орлов, М. Боришевський та ін.). Так, в історії філософської думки представлені різні, доволі суперечливі ідеї щодо самовдосконалення особистості, зокрема: положення про вроджений характер чеснот людини, які за допомогою виховання лише розкриваються, розгортаються, важливість морального виховання, розгляд самовдосконалення особистості в тісному взаємозв'язку з ідеєю обов'язку, благом держави (Платон); можливість свідомого і керованого формування чеснот, які характеризують поведінку людини, морального розвитку особистості (Аристотель); звернення до внутрішнього світу як засіб протистояти зовнішньому світові, який погрузнув у розпусті, необхідність морального самовдосконалення (Сенека, Марк Аврелій); саморефлексію як шлях розвитку моральності, духовної самостійності особистості (Монтень) та інші. Серед сучасних філософів багато питань щодо проблеми самовдосконалення особистості залишаються дискусійними. Водночас більшість дослідників сходяться у тому, що саме можна вважати сутнісними рисами, або критеріями, самовдосконалення. Справжнє самовдосконалення, на думку Д. Дубровського, має своїм предметом моральні якості людини, «і базисними критеріями тут повинні бути вивірені всією історією цивілізації загальнолюдські цінності. Такі підстави, що дозволяють розрізняти справжнє й несправжнє самовдосконалення» [1, 17].

Під самовихованням дослідники розуміють свідому, цілеспрямовану, самостійну роботу особистості над собою з метою формування позитивних і подолання негативних якостей. Поняття «самовиховання особистості» визначається індивідуальними показниками, мотивами, стимулами, етапами, принципами керівництва. При цьому спостерігається нерозривний зв'язок виховання із самовихованням [4, 53].

Таким чином, самовдосконалення тісно пов'язане із естетичним вихованням, оскільки естетичне виховання та самовиховання є невід'ємною складовою самовдосконалення особистості.

Чи не вперше проблему естетичного виховання як комплексної форми поставив петербурзький професор М. Каган [7]. Все в світі оформлене (організоване, структуроване, координоване тощо), тому саме естетика зробила своїм найзагальнішим предметом форму, тобто для естетики змістом її предмету є форма світу в цілому та кожної конкретної речі, процесу, явища, зокрема, правильніше перехід форми в зміст, що вимагає його оформленість. Саме з цієї причини естетика піклується вихованням почуттів (чуттів взагалі) людини, змагаючись за усвідомленість наших емоцій, що простує до їх стриманості, в першу чергу, в громадських місцях. Людство ніколи не вийшло б з первісного стану, якби не винайшло ефективних засобів збереження та транслявання з покоління до покоління життєвого досвіду, що нагромаджується. Засоби ці – штучні, що створюються людьми, тобто такі, що відсутні в природі, предмети, в яких об'єктивується людський досвід, відокремлюючись від живих людей. Тому він не вмирає разом з нами, а

живе, будучи доступним кожному новому поколінню людей за умови, що ті в змозі «розпредметити» його з даних надбань і засвоїти [9, 87].

Процес естетичного самовиховання студентів досліджується у філософії, психології, педагогіці через положення теорії естетичного виховання особистості (М. Каган, Л. Коган, Б. Лихачов, Л. Печко, Л. Столович, В. Розумний), теорії художньої та естетичної підготовки студентів (М. Верб, М. Веселовська), теорії інтегративно-модульного підходу до організації творчого розвитку майбутніх педагогів (Н. Яковлева), теорії розвитку особистості в різних видах діяльності (В. Давидов, В. Кан-Калик, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін), теорії побудови соціокультурного й освітнього середовища (М. Єрмолаєва, В. Ільїн, Л. Печко), теорії культури центристських концепцій освіти (М. Бахтін, В. Біблер), теорії культурології освіти (Н. Крилова, А. Мелік-Пашаєв), теорії особистісно орієнтованого підходу (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Якиманська), теорії впливу мистецтва на особистість (М. Каган, М. Киященко, Д. Лихачов, Л. Предтеченська), теорії педагогічної технології (В. Беспалько, В. Дьяченко, Г. Муравйова, І. Подласий, Г. Селевко, В. Сластьонін, Н. Щуркова) тощо [5, 35].

Актуалізована особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає прилучення молоді людини до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання і естетичної діяльності та базових теоретичних засад формування естетичної культури особистості [14, 544]. Ці завдання відображені у основних освітніх документах та наукових публікаціях. Наприклад, у Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті визначено основну мету освіти, спрямованої на естетичне виховання та всебічний розвиток людини як найвищої цінності суспільства, формування її духовних смаків, ідеалів та розвитку художньо-творчих здібностей [13, 13]. У Концепції національного виховання студентської молоді серед основних напрямків національно-виховної діяльності виділене естетичне виховання, яке містить такі компоненти: розвиток естетичних потреб і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності; формування у молоді естетичних поглядів, смаків, вироблення вмінь збільшувати культурно-мистецькі надбання народу, відчувати й відтворювати прекрасне в повсякденному житті [8, 45].

Можна виділити основні етапи виникнення й розвитку естетичного самовиховання. Перший етап – усвідомлення молоддю свого способу життя відповідно до загальної культури та аксіологічних засад, осмислення значимості цієї діяльності, що вимагає естетичного самовиховання. На цьому етапі вихователь (педагог) допомагає молоді усвідомити свої позитивні й негативні якості, зрозуміти нетерпимість своїх недоліків, виявити незнання, розширити кругозір. Другий етап – оволодіння навичками самостійної роботи в тій області діяльності, у якій молода людина хоче домогтися успіху, усвідомлення естетичного складника цієї діяльності. Третім етапом йде складання програми самовиховання. Це важливий етап роботи над собою. Тут потрібна допомога, щоб визначити, наскільки об'єктивно оцінює себе молода людина, чи вірні цілі вона ставить, чи потрібні прийоми вибирає. Четвертий етап – організація естетичного самовиховання в обраній діяльності. Це відповідальний етап при переході від виховання до самовиховання. Без конкретної діяльності бажання стати краще залишиться тільки бажанням [4, 54].

Психолого-педагогічний аналіз самовиховання майбутнього вчителя дає підстави розглядати його як систему, що характеризується цілісністю, взаємозв'язками всіх частин. Структура самовиховання охоплює: 1) цілі самовиховання. Їх регулюють суспільні цілі, які мають такий самий напрям – моральний, естетичний, фізичний та ін.; 2) зміст і завдання самовиховання. Передбачають таку поведінку і діяльність, які сприяють досягненню мети самовиховання, що істотно залежить від психічних якостей особистості, її інтелектуальної, емоційної і вольової сфер; 3) засоби самовиховання. Вони є своєрідними способами впливу на самого себе. Серед них – ознайомлення з різними видами мистецтва, читання наукової та художньої літератури, власна педагогічна діяльність і т. д.; 4) результати самовиховання. Це ті зміни, які відбулися в особистості внаслідок самовиховання [12, 96].

Результатом самовиховання, в тому числі й естетичного, є наближення до ідеалу, який ставить собі особистість під впливом соціальних уявлень про ідеал. Щоб отримати бажаний результат і наблизити свій реальний образ до ідеалу, слід уміти керувати

власним розвитком. Це означає насамперед уміння взяти на себе відповідальність за власне життя. Перекладаючи цю відповідальність на інших, людина потрапляє в залежність від них, і її розвиток сповільнюється. Потреби, цінності й інтереси в межах саморозвитку можуть бути як загальними, так і функціональними, коли вони виражають спрямованість суб'єкта або на кінцевий результат діяльності, або на її процес. Функціональні потреби, цінності й інтереси орієнтовані на практичний результат; загальні містять потужний стрижень самовдосконалення. Діяльність щодо задоволення потреб і є внутрішнім імпульсом саморозвитку взагалі, самовиховання та самовдосконалення зокрема, забезпечуючи їхню діяльну сутність, хоча природа цієї діяльності, очевидно, буде різною стосовно різних усвідомлених форм саморозвитку особистості – самовиховання та самовдосконалення [6, 149].

В процесі формування та усвідомлення ідеалу особистість формує власний світогляд. На думку В. Бутенка, суть естетичного світогляду полягає в тому, що головною його ідеєю є прагнення людини сприймати й оцінювати предмети, явища, процеси навколишньої дійсності з урахуванням того, наскільки вони відповідають естетичним поняттям. При цьому важливо зазначити, що естетичне у своїй основі не має меж. Воно торкається матеріального і духовного, раціонального і чуттєвого, суспільного і особистісного, зовнішнього і внутрішнього. Головною його функцією є відтворення гармонійного зв'язку та співвідношення складових у різних проявах суспільного життя, розвитку природи, людини тощо [3, 268].

Таким чином, під естетичним вихованням розуміється виховання спроможності цілеспрямовано сприймати, відчувати і правильно розуміти й оцінювати красу в навколишній дійсності – в природі, в суспільному житті, у праці та явищах мистецтва.

Література:

1. Беженар Г. Д. Теоретико-методологічні засади дослідження самовдосконалення особистості / Г. Д. Беженар, Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН Укр. – 2012. – Вип. 14. – Т. XIV. – С. 17.
2. Білик В. М. В. Сухомлинський про формування морально-естетичної культури вчителя / В. М. Білик // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: Зб. наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 15. – С. 9.
3. Бутенко В. Г. Естетичний світогляд та його структура / В. Г. Бутенко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. праць Херсонського нац. техн. ун-ту. – Вип. 1. – Херсон, 2009. – С. 267–271.
4. Грищенко С. В. Проблеми самовиховання у формуванні особистості / С. В. Грищенко // Вісн. Черкаського ун-ту. – Сер. Педагогіка. – 2008. – № 123. – С. 54.
5. Дрепіна О. Б. Роль педагога в організації процесу естетичного самовиховання студентів / О. Б. Дрепіна // Вісн. Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 15 (226). – Ч. I. – С. 35.
6. Єракторіна О. М. До виявлення сутності та змісту явища самовдосконалення особистості / О. М. Єракторіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2008. – Вип. 28. – С. 149.
7. Каган М. Философия культуры / М. Каган. – СПб. : ТООТК Петрополис, 1996. – 416 с.
8. Концепція національного виховання студентської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310.
9. Лагетко В. В. Естетичні цінності та їх роль в становленні людини сьогодення / В. В. Лагетко // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2009. – № 3 (7). – С. 87.
10. Лозовой В. А. Человек: Проблемы саморазвития / В. А. Лозовой, О. М. Еракторина. – Харьков : Константа, 2007. – С. 53.
11. Лозовой В. О. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці / В. О. Лозовой, Л. М. Сідак. – Харків : Право, 2006. – С. 127.
12. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: навч. посіб. / Г. М. Мешко. – К. : Академвидав, 2010. – С. 96.

13. Національна доктрина розвитку освіти: Затв. Указом Президента України від 17.04.2002 № 347. – К. : Шкільний світ, 2001. – 23 с.

14. Ярова М. В. Втілення ідей В. Сухомлинського в процес естетичного виховання школярів / М. В. Ярова // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 545.

В статье проанализированы понятия «эстетическое воспитание», «самовоспитание», «самосовершенствование» будущих педагогов, опираясь на образовательные документы и научные публикации как зарубежных, так и отечественных исследователей. Рассмотрена взаимосвязь понятий «самовоспитание» и «самосовершенствование». Определены основные этапы возникновения и развития эстетического самовоспитания. Исследованы философско-эстетические аспекты проблемы эстетического воспитания, обоснованный психолого-педагогический анализ самовоспитания будущего учителя.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, самовоспитание, самосовершенствование, культура, эстетика, личность, творческая деятельность.

The article analyzes concept of «aesthetic education», «self-education» and «self-improvement» of future teachers, based on educational documents and scientific publications both foreign and native researchers. Been determined the main stages of the emergence and development of aesthetic self-education. Philosophical and aesthetic aspects of aesthetic education have been researched, psychological and pedagogical analysis of self-education future teachers have been grounded as well.

Key words: aesthetic education, self-education, self-improvement, culture, aesthetics, personality, creative activity.